

РОЗВИТОК ЯКОСТІ ОСВІТИ ЯК ОСНОВНОГО ПРИНЦИПУ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Розглянуто державну освітню політику, зазначено її основні принципи, проаналізовано поняття “якість освіти”, його складові. Розмежовано рівні, на яких здійснюється управління якістю освіти, визначено роль держави в цьому управлінні, напрямки державної діяльності щодо розвитку якості вищої освіти в Україні.

Ключові слова: якість освіти, державна освітня політика, управління якістю освіти.

A public educational policy is considered in the article, marked her basic principles, analysed concept “quality of education”, his constituents. An author divide levels of implementation the education quality management, the role of the state determines in this management, directions of government activity in relation to development of quality of higher education in Ukraine.

Key words: education quality, public educational policy, education quality management.

Система вищої освіти формує людський потенціал держави, тому від якості вищої освіти залежить майбутнє країни, і сьогодні підвищення якості вищої освіти є національним стратегічним пріоритетом України. Як визначено в Плані дій щодо забезпечення якості вищої освіти в Україні, державна політика у сфері вищої освіти має бути скерована в європейський освітнянський простір, але націлена на збереження національної самоідентичності [6, с. 2]. Зважаючи на це, реформування освітньої сфери, приведення якості освіти у відповідність до міжнародних стандартів повинно проходити з урахуванням досвіду української вищої школи, яка з часів Острозької та Києво-Могилянської академії має видатні традиції та надбання, що необхідно використовувати у процесі управління якістю вищої освіти.

Зауважимо, що управління якістю освіти залежить також від взаємодії соціальних сил, політичних інститутів, інтелектуального потенціалу окремих індивідів з економічною та правовою системами, політичною культурою та різноманітними державними структурами. Управління якістю освіти є необхідною складовою державного управління освітньою галуззю, воно підпорядковується загальній стратегії держави на пріоритетний розвиток освіти, забезпечення конституційного права громадян на освіту та рівного доступу їх до якісної освіти [4, с. 14].

Метою даної статті є аналіз державної політики щодо розвитку якості освіти, визначення її напрямків, критеріїв та нормативного забезпечення реалізації цієї політики. Досягнення мети статті передбачає аналіз визначень поняття “якість освіти”, його складових характеристик, розмежування рівнів, на яких здійснюється управління якістю освіти, визначення ролі держави в цьому управлінні та напрямків розвитку якості вищої освіти.

Питання якості вищої освіти в останні роки привертає багато уваги як науковців, так і державних діячів. Так, якістю української освіти і, зокрема, вищої опікувалися В. Кремінь, С. Ніколаєнко, розвиток якості вищої освіти є одним з пріоритетних напрямків діяльності чинного Міністра освіти та науки України Д. Табачника та Президента України В. Януковича. Вітчизняні науковці також приділяють значну увагу питанням, пов'язаним з якістю освіти, серед них роботи В. Вікторова, Л. Ващенко, В. Андрущенко, М. Гончаренка, Л. Горбунової, І. Зязюна, М. Михальченка, С. Сисоевої та ін.

У визначенні якості освіти необхідним є теоретичне наукове обґрунтування тієї сукупності якостей, які мають бути об'єктом контролю й оцінювання на рівні самого навчального закладу. Для цього необхідно, перш за все, визначити понятійний апарат такої категорії, як якість освіти, підходи до таких визначень науковців різних галузей знань.

Термін “якість” – це складна філософська, системна, економічна та соціальна категорія. Вона розкривається через систему визначень, що відображують єдність системно-структурного і ціннісно-прагматичного аспектів.

Так у філософії під якістю розуміють категорію, що виражає суттєву визначеність об'єкта, завдяки чому він є саме тим, а не чимось іншим. Це характеристика об'єктів, що викривається в сукупності їх властивостей. Проте науковці-економісти вважають, що якість – це сукупність властивостей, ознак продукції, товарів, послуг, робіт, праці, що зумовлюють їх здатність задовольняти потреби людей, відповідати своєму призначенню та висувані вимогам. Якість визначається мірою відповідності товарів, робіт, послуг умовам і вимогам стандартів, договорів, контрактів, запитам споживачів. Але освітній процес включає різні аспекти: філософський, соціальний, педагогічний, політико-правовий, економічний, демографічний тощо, тому помилково робити визначення з якоїсь однієї точки зору.

Існує багато визначень поняття “якість освіти”. Так, наприклад, у широкому сенсі якість освіти розуміють як збалансовану відповідність процесу, результату і самої освітньої системи цілям, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти. У вузькому сенсі під якістю освіти розуміється сукупність основних завдань, навичок та умінь, прав та обов'язків, які висуваються до різних спеціальностей [4, с. 34].

Як соціальна категорія якість освіти визначає стан і результативність процесу освіти в суспільстві, її відповідність потребам та очікуванням суспільства (різних соціальних груп) у розвитку та формуванні громадянських, побутових і професійних компетентностей особистості. Погодимося з визначенням Є. Короткова, який вважає, що якість освіти – це комплекс характеристик компетентностей і професійної свідомості, що відбивають здатність фахівця здійснювати професійну діяльність відповідно до вимог сучасного етапу розвитку економіки, на визначеному рівні ефективності та професійного успіху, із розумінням соціальної відповідальності за результати професійної діяльності [5, с. 44].

З наведених визначень виходить, що якість освіти – комплексне поняття, що характеризується різними складовими процесу здобуття освіти. Науковці виділяють велику кількість характеристик якості освітнього процесу. Наприклад, В. Солов'єв, А. Кочетов, А. Шестаков та інші виокремлюють такі характеристики:

– якість знань – це якість повноти, глибини, оперативності, гнучкості, усвідомленості набутих знань і способів розв'язання поставлених задач;

– якість методів навчання і виховання – це якість організації та мотивації пізнавальної діяльності, контролю за здійсненням навчальної діяльності;

– якість освіченості особистості – це якість засвоєння моральних норм, умінь і навичок практичної діяльності людини, що отримала певну освіту [6, с. 53].

Є. Коротков виділяє такі три групи характеристик якості освіти [Там же, с. 6]:

1) якість потенціалу досягнення мети освіти виражається в таких характеристиках, як якість мети освіти, якість освітнього стандарту, якість освітньої програми, якість матеріально-технічної бази освітнього процесу, рівень інтелектуального розвитку викладацького складу, якість підготовки учнів, якість інформаційно-методичної бази;

2) якість процесу формування професіоналізму – це якість технології освіти, контролю освітнього процесу, якість мотивації викладацького складу на творчість та ефективність педагогічної роботи, якість ставлення учнів до освіти, інтенсивність освітнього процесу, управління освітою, методи презентації навчальних досягнень;

3) якість результату освіти включає усвідомлення професіоналізму, розпізнавання та реалізацію індивідуальних здібностей та особливостей, працевлаштування, кар'єра та зарплата, оволодіння методологією самоосвіти.

Сьогодні розвиток якості освіти визнано пріоритетним напрямком державної освітньої політики. Одним з першочергових завдань державної освітньої політики є розроблення стратегії подальшого реформування системи вищої освіти і підвищення її якості, що потребує чіткого управління якістю освіти на всіх рівнях.

Характеристики якості освіти (її мета, зміст і методи, організація, технології тощо) потребують цілеспрямованого впливу, управління з боку кожного з учасників навчального процесу. Управління якістю освіти відбувається на різних ієрархічних сходинках системи освіти (від викладача до керівників держави), тому умовно виділимо три рівні управління якістю освіти.

1. Загальнодержавний рівень управління якістю освіти полягає у створенні нормативно-правових актів, в яких даються настанови щодо якості освіти. Це, наприклад, Закон України “Про вищу освіту”, Концепція програми розвитку освіти на 2006 – 2010 роки, Укази Президента України “Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні” та “Про забезпечення дальшого розвитку вищої освіти України” тощо. На цьому рівні управління якістю освіти здійснюють Президент України, Верховна Рада, Міністерство освіти і науки України та інші державні структури та посадові особи.

2. Структурний рівень управління якістю освіти визначається стандартами вищого навчального закладу щодо якості освіти, вимогами до навчального процесу. На цьому рівні управління здійснюється за допомогою нормативно-правових актів, що визначають рівень акредитації навчального закладу, його ліцензії тощо. Керуючись цими документами, управління якістю освіти на цьому рівні здійснюють ректор, проректори, декани, завідувачі кафедр і начальники відділів.

3. Індивідуальний рівень складається зі статуту вищого навчального закладу, положень про структурні підрозділи, робочих навчальних планів спеціальностей, посадових інструкцій, робочих інструкцій викладачів, допоміжного персоналу, правила, рекомендації тощо. На цьому рівні управління здійснюють викладачі, асистенти, бібліотекарі, інші співробітники вищого навчального закладу.

Зупинимось детально на загальнодержавному рівні управління якістю освіти. Держава є одним з найсильніших важелів, які впливають на українську вищу освіту в цілому та на її якість зокрема. Цей вплив проявляється в державній освітній політиці – сукупності основних напрямів і способів діяльності держави заради ефективного функціонування системи вищої освіти, вдосконалення її нормативно-правового, методичного, наукового, організаційного, фінансового і матеріально-технічного забезпечення, розвитку вищої освіти в Україні та її конкурентоспроможності на світовому ринку освітніх послуг.

Сьогодні державна освітня політика базується на таких основних принципах: забезпечення доступності вищої освіти, її регіоналізація; демократизація освітнього простору; багатокладність і варіативність освіти; справедливість розподілу освітніх можливостей у суспільстві; підвищення конкурентоспроможності закладів освіти, підвищення якості освіти до рівня міжнародних стандартів.

Чинними нормативно-правовими актами [1–3] визначено такі напрямки державної політики в сфері вищої освіти в Україні: утвердження демократичних засад вищої школи та студентського самоврядування;

запровадження у вищих навчальних закладах сучасних освітніх технологій; поліпшення матеріально-технічного та методичного забезпечення; посилення інтеграції вищої освіти, науки та виробництва; створення на базі провідних університетів сучасних дослідницьких центрів; запровадження ефективних економічних механізмів солідарної участі держави, бізнесу та громадянського суспільства у розвитку вищої освіти.

Державна політика у сфері вищої освіти реалізується через освітню управлінську діяльність. Якщо державна освітня політика в основному відображає державну ідеологію, визначає пріоритети та основні принципи і напрямки розвитку освіти, то управлінська діяльність – це цілеспрямований вплив на освітній процес, направлений на досягнення основної освітньої мети, на реалізацію державної освітньої політики, який полягає в сукупності відповідних організаційних заходів, нормативно-правових актів і забезпечує ефективне функціонування системи освіти.

Управлінська діяльність у сфері вищої освіти оцінюється за певними критеріями, яким має відповідати зміст та організація навчального процесу. Навчальні плани, графіки навчального процесу, робочі програми з дисциплін мають бути затвердженими в установленому порядку. Зміст навчальних планів і робочих програм має відповідати вимогам програм якості та стандартів вищого навчального закладу. Розпорядок занять має бути побудовано за логікою викладання кожної дисципліни, а елементи навчального процесу (лекції, семінари, лабораторні заняття тощо) мають відповідати затвердженим планам і програмам. Навчальні дисципліни мають укомплектовуватися методичним забезпеченням у достатній кількості, тобто з кожної дисципліни розробляються методичні вказівки, конспекти лекцій, настанови виконання лабораторних робіт тощо.

Важливим критерієм ефективної управлінської діяльності є достатність, регулярність і рівень організації поточного контролю, де контролюється якість знань студентів, їх задоволеність якістю навчального процесу. На основі результатів поточного контролю приймаються коригувальні заходи, важливою умовою ефективності яких є оперативність їх прийняття та реалізації.

Очевидно, що, згідно із зазначеними критеріями, сучасна вітчизняна вища освіта не відповідає міжнародним стандартам і не задовольняє потреби суспільства. Вищі навчальні заклади сьогодні не мають змоги підтримувати свою конкурентноспроможність на ринку послуг у сфері вищої освіти. Це змушує державні органи управління освітою шукати нові шляхи підвищення якості вищої освіти в Україні.

Один з можливих шляхів полягає в розробці та впровадженні систем менеджменту якості відповідно до вимог міжнародного стандарту 180 9001-2000 “Системи менеджменту якості. Вимоги”. Системи якості придатні до застосування в усіх галузях, на будь-яких підприємствах, установах і організаціях і спрямовані на забезпечення якості і підвищення задоволеності споживачів. У сфері вищої освіти споживачами є студенти, їх батьки, роботодавці, суспільство в цілому, тому впровадження систем якості у сфері вищої освіти суттєво покращить та оптимізує бізнесову діяльність вищого навчального закладу, підвищить результативність та ефективність його роботи [3, с. 162].

Організація діяльності вищих навчальних закладів відповідно до вимог міжнародного стандарту дозволяє посилити акцент на меті діяльності навчального закладу і справдженні очікувань споживачів, досягти і стабільно підтримувати високу якість своїх послуг, збільшити задоволеність споживачів. Крім того, застосування систем менеджменту якості відкриває для вищого навчального закладу нові можливості на ринку послуг вищої освіти та зберегти вже завойовані сегменти на цьому ринку. Процедура сертифікації, яка передбачена міжнародним стандартом, підвищує рейтинг навчального закладу та можливість брати участь у тендерах, у тому числі міжнародних щодо надання освітніх послуг на вигідних умовах.

При цьому слід розуміти, що система якості може лише допомогти вищому навчальному закладу в досягненні згаданих очікувань і є одним із засобів для досягнення цілей, що стоять перед організацією, але сама по собі система якості не здатна привести до покращання навчального процесу або якості навчальних послуг, вона не може вирішити всіх проблем навчального закладу. Її впровадження означає лише застосування системного і систематичного підходу для досягнення бізнес-цілей університету чи інституту [2, с. 45].

Другим загально визнаним шляхом забезпечення високої якості послуг у сфері вищої освіти є участь вищих навчальних закладів у конкурсах з якості та ділової досконалості на основі визнаних міжнародних моделей. Такі конкурси проводяться з 2001 р. Кабінетом Міністрів України, Українською асоціацією якості та Українським союзом промисловців і підприємців у різних економічних сферах, проведення таких конкурсів довело їх доцільність та ефективність, тому впровадження аналогічних конкурсів серед вищих навчальних закладів також було б результативним. У ході проведення конкурсу доцільно проаналізувати роль керівництва в організації та управлінні процесами забезпечення якості освіти, використання потенціалу персоналу навчального закладу, планування у сфері якості освіти, раціональне використання ресурсів (як матеріальних, так і людських), задоволеність персоналу роботою та студентів якістю освітніх послуг.

Участь навчальних закладів у подібних конкурсах має позитивні сторони ще і в тому, що університет чи інститут проводить самооцінку своєї діяльності та визначає слабкі ланки у своїй бізнесовій діяльності. Незалежно від результатів конкурсу керівництво вищого навчального закладу має змогу самостійно усунути визначені недоліки та налагодити роботу з підвищення якості освітніх послуг.

Ще одним зі шляхів підвищення якості вищої освіти є застосування принципів загального управління якістю TQM. Принципи загального управління якістю виникли на основі результатів роботи у сфері

підвищення якості продукції в Європі, США і Японії. Загальне управління якістю являє собою концепцію, яка передбачає всебічне цілеспрямоване і добре скоординоване застосування систем і методів управління якістю в усіх сферах діяльності – від досліджень і розробок до післяпродажного обслуговування за участю керівництва і службовців усіх рівнів і за раціонального використання технічних можливостей.

Ефективність TQM залежить від трьох основних умов: вища посадова особа енергійно виступає за підвищення якості; інвестиції вкладаються як в устаткування, так і в людей; створюються спеціальні організаційні структури для загального управління якістю.

Особливість TQM у сфері освіти полягає в такій організації праці, яка базується на тому, що на якість освітніх послуг впливає кожен співробітник навчального закладу. Традиційний розподіл праці, за яким працівники виконують запланований обсяг робіт, а керівники контролюють виконання цієї роботи, є неефективним у сучасних умовах. Тому ефективне підвищення якості освіти можливе за умови побудови робочого процесу за двома напрямками: 1) повсякденна робота має виконуватися відповідно до стандартів навчального закладу, що контролюється як працівниками, так і керівниками (завідуючим кафедрою, деканом, ректором), 2) має бути організована робота з удосконалення навчального процесу, вивчення потреб замовників освітніх послуг і забезпечення їх якісною продукцією.

За таких умов система вищої освіти працюватиме в двох режимах: функціонування та розвитку, що забезпечить високий рівень української вищої освіти та її конкурентоспроможність.

Зазначені шляхи підвищення якості вищої освіти неможливо реалізувати через цілу низку проблем вітчизняної вищої освіти. Наприклад, не найкращим чином на якість освіти впливає низький рівень наукових досліджень та інноваційної діяльності в університетах України. Вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації мають поряд з освітньою здійснювати активну наукову діяльність і готувати на цій основі кадри вищої кваліфікації.

Також потребує серйозної реструктуризації нинішня мережа вищих навчальних закладів. Реформування системи вищої освіти вимагає укрупнення навчальних закладів, створення потужних регіональних університетів, які б забезпечували якісну освіту і наукову роботу.

Потребує також виправлення існуючий дисбаланс у підготовці фахівців з окремих спеціальностей: наприклад, надлишок економістів та юристів і дефіцит інженерних і будівельних кадрів. Саме тому потребує вдосконалення система державних замовлень на підготовку фахівців.

Реформування системи вищої освіти України покликане розв'язати зазначені проблеми, що, у свою чергу, створить сприятливі умови для розвитку якості освіти, її відповідності міжнародним стандартам, дозволить вітчизняним вищим навчальним закладам досягти світового рівня та мати свою національну ідентичність, унікальність української вищої освіти.

Якість освіти є складною системною категорією, що відображає відповідність освітніх послуг вимогам сучасного суспільства. Для забезпечення конкурентоспроможності українських навчальних закладів на ринку вищої освіти якість такої освіти має відповідати визнаним міжнародним стандартам. Приведення якості української вищої освіти до таких стандартів можливе за умови ефективного управління якістю освіти.

Якість освіти являє собою багатофункціональний об'єкт управління, тому її забезпечення вимагає формування спеціалізованих систем управління якістю. У нашій державі досвід управління якістю вищої освіти є невеликим, тож можливі напрямки подальших досліджень полягають у пошуку механізмів управління якістю вищої освіти в Україні.

Література:

1. Закон України “Про освіту” // ВВР України. – 1991. – № 34. – С. 451.
2. Закон України “Про вищу освіту” // ВВР України. – 2002. – № 20. – С. 134.
3. Наказ Міністерства освіти та науки України “Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року” від 13 липня 2007 р. № 612. – К. : Мін-во освіти та науки України, 2007. – 10 с.
4. Вікторов В. Г. Управління якістю освіти: (соціально-філософський аналіз) : [монографія] / В. Г. Вікторов. – Дніпропетр. : Пороги, 2005. – 286 с.
5. Віткін Л. М. Місце України у світовій та європейській якості / Л. М. Віткін // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2002. – № 3 (18). – С. 43–49.
6. Коротков Є. Концепція якості освіти / Є. Коротков // Підручник для директора. – 2006. – № 7. – С. 4–24.
7. Стимул и инструмент повышения качества деятельности вузов / В. Соловьёв, А. Кочетов, А. Шестаков [та ін.] // Стандарты и качество. – 2002. – № 4. – С. 52–56.
8. Терентьева Н. О. Управління якістю освіти – запорука конкурентоспроможності ВНЗ / Н. О. Терентьева // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон : Вид-во РІПО. – 2008. – № 3. – С. 161–165.

Надійшла до редколегії 24.09.2010 р.